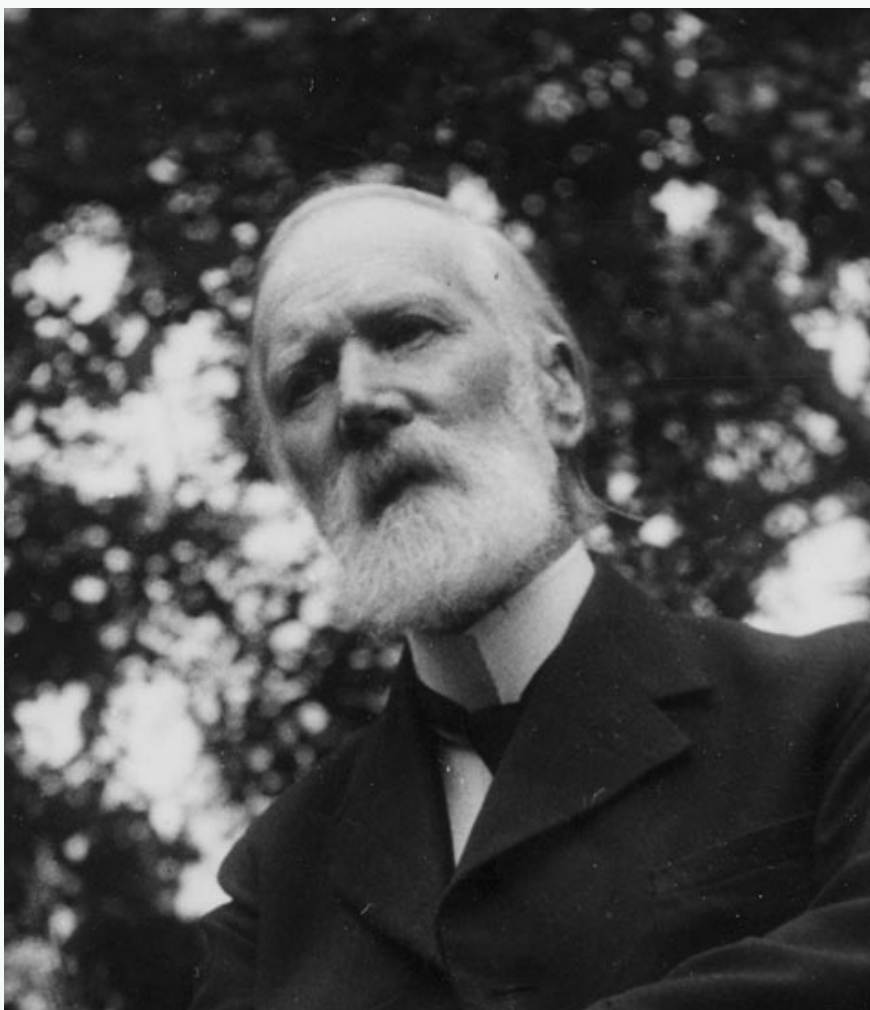

HELLENIKA

Vilhelm Ekelund

Vilhelm Ekelund och omvändelsens glädje

För Eklund var antiken inte en vanlig period i vår västerländska historia. Den var perioden med stort P. Hur det kom att bli så, kan jag inte förklara, men allt som hade med antiken att göra sågs tidigt av Eklund i ett förklarad skimmer.

Jag tror det var lektionerna för Anders Pettersson på Katedralskolan i Lund som grundlade denna inställning. Det var en stor upplevelse för honom att få läsa grekiska under sex terminer. Man skall dock inte stirra sig blind på de rätt medlokra betyg han fick. Vid en utställning i universitetsbiblio-

tekets foajé som vi hade för många år sedan försökte jag visa att Anders Petterssons nybörjarbok med meningar att översätta från grekiska till svenska och från svenska till grekiska skapade ett intresse hos tonåringen Eklund, både för det grekiska språket som sådant och för tankeinhållet i dessa översättningsmeningar som ej var fria påfund av lektor Pettersson utan tagna från olika klassiska grekiska författare. Vem skulle inte tycka att det var roligt att översätta Sofokles rad "för modern är barnen livets ankare" till grekiska?

När Eklund sedan i Berlin och Aarhus mötte Menanders livs-filosofiska en- och tvåradningar var det bara att knyta an till de tidiga erfarenheterna i gymnasiet. Han liknar således Gunnar Ekelöf, som i en artikel i juni 1962 i Dagens Nyheter berättade om sin upplevelse av gymnasiestudierna i klassiska språk:

...vissa oden av Horatius, vissa oändligt friska sidor av Xenofon, ljuset över Platon och havssorlet över stranden där Nau-sikaa sköljde kläder och Odysseus steg upp med händerna höviskt döljande sin "manliga blygd" medan Atena skred fram i himlen ovanför minns jag ännu på ett sätt som jag annars inte skulle ha kunnat minnas det. . . (under tidiga känsliga gymnasieår. Min anmärkning inom parantes.)

För Eklunds del är den centrala utsagan om antiken följande:

För mängden av bildade står det "klassiska" som en historisk tillfällighet, en epok som alla andra, något som kom och gick som allting annat. Men det klassiska är lika litet en historisk företeelse som det religiösa. Det är den mänskliga hufvuder-farenheten som är nedlagd däri – åtminstone den indoeuro-peiska mänsklighetens. Det är hufvudlinjen i allt mänskligt. Med antiken är det som med gudsriket: "ingen kan säga här är det, eller där är det".

Ur *Filologi på havsstranden*, miscellanea punkt 8.

Således står det klassiska och det kristna i intim förbindelse för Eklund. I Lukasevangeliet 17: 20–21 läser vi:

Tillfrågad av fariséerna om när Guds rike skulle komma svarade Jesus: Guds rike kommer inte på ett sådant sätt att man kan se det med sina ögon. Ingen kan säga: Här är det, eller: Där är det. Nej Guds rike är inom er.

Likheten mellan Antiken och Jesu Gudsrike är att bägge finns inom oss. Det klassiska fanns inom Ekelund. Det var alltid med honom.

För honom började det med Homeros, Pindaros och tragediförfattarna. Sedan Epikuros och Theokritos. Det var emellertid hos varje författare alltid fråga om några få ställen som Ekelunds slagruta böjde sig ner mot. Viktigt för Ekelund var naturligtvis att Nya Testamentet var skrivet på grekiska, det språk som livet igenom innebar en ständig fascination för honom. Om det skriver han:

Grekiska språket som ett av de heliga språken. Samma erotiska sensationer som jag tvänne gånger förut i dröm erfarit gentemot grekiska språket. Grekiska språket ger grekiska tanken.

Ekelunds väg till Grekland gick via Tyskland. Först Hölderlin och Platen, sedan Goethe, den oförliknelige. Nietzsche omvärderades i goethesk anda. Det antika idealet försköts från försokratikerna till eftersokratikerna. Till Herakleitos, Aischylos, Pindaros, Sofokles och Demokritos tillkom nu Platon, Epikuros och Menander, för att nu inte nämna Horatius, som för Ekelund var en grekisk författare.

Grekland var alltså inte det historiskt givna Grekland utan ett ideal, en vision, en symbol för den sinnesstämning, det ethos, som Ekelund sökte och fann i den grekiska tanken och dikten. Grekland är sundhetslagen i all mänsklig bildning.

Fråga är dock om någon bland grekerna, säger Gert Cervin, har talat så direkt till Ekelund i det sakliga och personligt centrala som just S:t Paulus. Vid sidan av det teologiska innehållet märker man väldigt snart när man läser Paulus hans anhopning av genitiver; det är något karaktäristiskt för Paulus stil, liksom de långa räckorna av particip. Genitivanhopningar har Ekelund, enligt Cervin, lärt sig av Paulus. Här ett exempel: "Vid den eviga skogskällan af människoandes ostillbara längtans förakt har han lyssnat."

Frågan är när Ekelund nedtecknade dessa rader som står som nummer 87 i "Ur en scholaris verkstad":

Jag tänkte mig i natt under läsning av NT, att hvad jag kunde komma att sysselsätta mig med i sammanhang med Menander skulle kunna ordnas under skema, dvs tankefiguren, "Från Menander till Paulus".

Jag tänker mig att det var under sjukdomsperioden i Aarhus och att han sedan samlade material till detta tema på det Kongelige bibliotek i Köpenhamn. Nummer 88 i samma Ekelund-bok bygger vidare på tankegången:

Jag tror ej att min instinkt bedragit mig då jag anat en hemlig-hetsfull förbindelse mellan Menander (det Menandriska) och vissa av de första kristna, vissa förberedelser för det kristna.

Ekelund förstod inte att kristendomen hade sin egentligaste grogrund i det judiska, i Gamla Testamentet, både tankemässigt och språk-stilistiskt via *Septuaginta*, översättningen av Gamla Testamentet till grekiska, gjord i "biblioteket" i Alexandria, från omkring år 250 f.Kr. och avslutad cirka 50 e.Kr.

Ekelund talar på många ställen om det helleniska substratet i kristendomen. Ett sådant uttalande har jag satt som ett av mina ledord i boken *När de gamla gudarna dog* (2018). Så här säger Ekelund:

Kristendomen som en judiskhetens självbefrielse under grekiskt inflytande: En – hellenisk affär! Närmare, oändligt närmare det helleniska än det judiska, men till sist uppror äfven mot det helleniska. En degeneration av grekisk ande, men med degenerationens förtrollning.

MENANDER-FRAGMENTET

Jag kommer nu till den i stort sett helt obekanta Menander-text som givit upphov till allt det föregående: Papyrus Didot 2. Detta papyrusfragment, femton trimetrar, låter sig inordnas i *en serie av texter* som handlar om en personlig omvändelse, ja frälsning. Jag kan här bara nämna två utan att gå närmre in på deras innehåll. 1. Vi har Polemons omvändelse när han fångas av Xenokrates undervisning. Se översättningen nedan. 2. Scipio Aemilianus omvändelse under historikern Polybios inflytande på 160-talet f.Kr. Se kapitel XII i *När de gamla gudarna dog*, sidorna 150–155.

Menander hörde inte till någon speciell skola. Därför saknade han inte anlag till filosofisk reflexion. Denna reflexion är för det mest tämligen melankolisk. Det spelar inte någon roll om man tillskriver denna melankoliska reflexion Menanders karaktärer i styckena eller honom själv. Några exempel i min översättning:

Den är allra lyckligast, Polemon, det påstår jag, som fortare än kvickt återvänder dit varifrån han kom, efter att utan bedrövelse ha betraktat dessa underverk, solen som är gemensam för oss alla, stjärnorna, vattnet, molnen, elden. Om du lever hundra år eller bara några få år: du kommer att skåda dem lika närvarande, du kommer aldrig att se något mera nobelt och förnämt.

Betrakta livet som en slags fest eller som en främmande marknad: där finns en massa folk, en marknadsförsäljning, tjuvar, tärningsspelare, nöjesparker.

Om du snabbt lämnar det, tänk dig då att du tar med dig lite förnödenheter på vägen mot ett bättre härberge, utan att ha skaffat dig några fiender.

Men den som dröjer och blir trött, han har förlorat sina försörjningsmöjligheter, han åldras på ett sorgligt vis och saknar jag vet inte vad.

Irrande än hit, än dit skaffar han sig fiender, man har gillrat fällor för honom och i hans uppbrottstimma är döden inte lycklig.”

(Ur pjäsen *Hypobolimaïos*, se *Menandri quae supersunt II*. Editerad av A. Körte. Leipzig, 1959, sidorna 416–417.)

Om du vill veta vad du är för sorts varelse, betrakta gravarna när du går din väg fram. Där är benen och den lätta askan av människor, som en gång var kungar och tyranner och vishetsmän, människor som bröstade sig över sin ras, över sina rikedomar, sin ära, sina kroppars skönhet. Och sedan: inget av allt detta har för dem kunnat knuffa undan Tiden. De bor alla tillsammans i Hades, ja alla de dödlige. Betrakta gravarna och vet vem du är.

(A.-J. Festugière, O.P., *La vie spirituelle en Grèce*. Paris, 1977, sida 159.)

Sluta och tro att i har någon intelligens. Den mänskliga intelligensen har ingen existens längre men det har Ödets intelligens och Förstånd – antingen hon bara är en gudomlig vind eller verkligen ett förstånd – Det är hon som styr allt, som vrider det och räddar det. Och den mänskliga försynen är bara rök och pladder- Tro mig, förebrå mig inte. Allt som vi hittar på eller säger eller gör, det är Ödet, Tyche, men vi, vi tror att det är vi själva, att vi är inskrivna som ansvariga.

(Ur pjäsen *Hypobolimaïos*, se *Menandri quae supersunt II*. Editerad av A. Körte. Leipzig, 1959, sida 148).

Citaten ovan speglar Menanders sätt att uppleva världen. Det finns en slags pessimism som löper genom hela den grekiska litteraturen, särskilt alltsedan Mimnermos. Menander förefaller vara en besviken, desillusionerad människa. Men en sådan

Fresk föreställande Menander från Pompeji. Foto: Wikimedia Commons.

människa kunde också känna på sig, kunde ana, glädjen hos en människosjäl som plötsligt färdats från mörkret till ljuset.

Papyrus Didot 2 – i Arnott Loeb-upplaga av Menander volym III *Fabula Incerta II* skildrar denna passage från mörker till ljus. Den är i ordets egentligaste bemärkelse en text om *omvändelsens glädje*. Så här låter de femton raderna i min fria översättning:

Vi är ensamma. Ingen på scenen kommer att höra mina ord. Kära åhörare: hela detta liv som jag hitintills fört har snarare varit en död än ett liv, tro mig! Det Vackra, det Goda, det Ädla, det Onda, allt detta var samma sak för mig. Sådant var det mörker (σκότος) som sedan lång tid tillbaka tyngde mitt sinne (διάνοια). Det dolde allt, gjorde allting osynligt för mig. Men nu när jag kommit hit, så är det som om jag sovit över i templet hos Läkedomsguden Asklepios, det är som om jag blivit frälst, ja räddad och botad (σωθείς). Jag har fått livet tillbaka för återstoden av min tid, jag har blivit född på nytt. Jag går och jag kommer, jag talar, jag tänker, ja jag har återfått min omdömeskraft. Denna så stora, så sköna sol, det är nu som jag upptäcker den för första gången. Jag ser er i den klara luften, er och himlen. Jag ser Akropolis och teatern.

Fragmentets är ett så kallat ῥήσις ”tal”, som elever skulle lära sig utantill som exempel på äktgrekisk paideia. Herzog (*Philologus* 89 (1934), sidorna 195–196) menar att det kommer från komedin *Hypobolimaïos* ”Det undanstuckna barnet”.

En del ord i fragmentet måste tolkas metaforiskt. De används av Menander här på ett nytt sätt. Några hundra år senare skulle de här orden bli helt gängse i den specifikt kristna vokabulären och syfta på vad vi kallar en moralisk omvändelse.

Vi börjar med ordet σκότος "mörker". Det är allegorin om grottan och motsatsen mellan mörkret och ljuset och de konsekvenser denna motsättning får. I Platons *Staten* 518 C säger Sokrates:

De säger att de kan stoppa in kunskap i en själ där ingen kunskap finns – som att stoppa syn i blinda ögon.

Ja, sade han (=Sokrates interlokutor). Men vårt resonemang visar, sade jag (=Sokrates) att den här förmågan, som redan finns i varje människas själ, det här redskapet (det vill säga vårt förstånd) varmed var och en lär sig saker och ting – det är som ett öga vilket inte kan vända sig från mörker till ljus om inte hela kroppen vänds: på samma sätt måste det här redskapet vändas bort tillsammans med hela själen från det som blir till tills själen kan stå ut med att betrakta det som är och den klaraste delen av det som är; och det påstår vi är det Goda.

Sedan har vi ordet σωθεΐς, "räddad, frälst, botad" I Asklepio-stemplet "så är det som om jag sovit över i templet hos Läke-gudomsguden" samt "vishetsmän som likt gudar befriar, räddar, människan från det Onda." Kroppens räddning blir själens befrielse: ett tema hos de hellenistiska moralfilosoferna. Man hör ofta talas om vishetsmän som likt gudar befriar människan från det Onda. För Lucretius till exempel är Epikuros denne vishetsman och Gud.

Sedan har vi αναβιβίωκα, "jag har levt upp igen". Det här verbets metaforiska betydelse är inte belagd tidigare. Gäller till exempelvis även αναγέννησις "pånyttfödelse". I Platons *Faidon* 72 A där verbet förekommer är betydelsen annor-

Mosaik föreställande aposteln S:t Paulus, San Vitale-basilikan, Ravenna, 500-talet. Foto: Wikimedia Commons.

lunda. Lexikonerna tar inte hänsyn till den nya metaforiska innebörden hos Menander.

Varför skulle inte en ung man från landet – vi antar att vår karaktär i fragmentet kommer från landet till stan, till Athen – varför skulle inte han i sin ursprungsmiljö på landet kunna skilja mellan gott och ont? Men för en rumlare – en sådan har han blivit i Athen – som fördärvat sig med drickande och otukt vore det naturligare att säga att han inte kan skilja mellan gott och ont.

Alkibiades – som blev omvänd av Sokrates – var en sådan figur. I sitt tidigare liv skilde han inte mellan det som är vackert och ädelt och det som är ont och uselt. Vår karaktär i Didot-papyrusen har tidigare varit nersänkt i lastens brunnar. Han festade nätterna igenom och hemsökte sina älskarinnor. Nu ser han ljuset. Tidigare sov han. Nu "går han omkring", han "talar" med folk och han "tänker".

För att sammanfatta: Alla dessa karaktärsförändringar pekar på en moralisk omvändelse.

Man vill gärna citera Lucretius *Om tingens natur*, bok IV verserna 1131 ff i Ingvar Björkesons översättning:

*Festen tillreds med lyxdekor och utsökta rätter
Tallösa bägare, spel, parfym, kransar, girlander.
- allt förgäves dock
ty ur dessa njutningens källor
stiger en bitter smak som ger ångest mitt i all blomprakt,
vare sig sinnet tyngs av samvetsagg för att livet
bortkastats, slapp och meningslöst, på orgier och nöjen
eller...*

Ja just det "en bitter smak" – *amari aliquid* – har tagit fatt i honom, men nu har han tagit sig samman och återfunnit ljuset.

Allt detta hade Vilhelm Ekelund själv gått igenom i Berlin. Läsningen av Menander, Paulus och Nya Testamentet under åren i Hou och Aarhus fick honom att se ljuset. Han hade känt igen sitt eget liv i papyrus Didot 2.

LARS RYDBECK

Fil.dr. i klassisk grekiska. Artikeln bygger på ett föredrag hållet för Vilhelm Ekelund-samfundet den 24 mars 2018.

LITTERATURTIPS

Antikforskaren och dominikanerbrodern A.-J. Festugière, O.P., *La vie spirituelle en Grèce*. Paris, 1971.
N. G. Valdén doktorsavhandling, *Grekiska termer hos Vilhelm Ekelund*, Lund 1961.